

ASALARICHILIK VA ASALARI SUTI HAQIDA

Ishanqulova Dilafruz Ulugbek qizi

Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti
Zoologiya va anatomiya kafedrası o‘qituvchisi,

Mamadaliyeva Ug‘iloy Utkir Qizi

Biologiya va uni o‘qitish metodikasi yo‘nalishi 1 – kurs talabasi

Mamatkulova Dilobar Odiljon Qizi

Biologiya va uni o‘qitish metodikasi yo‘nalishi 1 – kurs talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola asalarichilik tarixi, asalarichilikning rivojlanishi, asalarilar yordamida harbiy texnikada foydalanish tartibi, asalari suti haqida batafsil yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Asalarichilik tarixi, asalarilar suti, *Apis mellifera mellifera*, *Apis mellifera carpathica*, *Apis mellifera carnica*, *Pollmann*

Apikultura, yoki asalarichilik bu asalarilarni insonlar yasagan uyalarda kam mehnat, vaqt va xarajatlarsiz saqlab maksimal darajada mahsuldorlikka erishish san’atidir. Asalarilardan bebaho bo‘lgan asal, asalari ona suti, perga, propolis, ari zaxri va mum olinadi. Shu bilan birga asalarilar tabiatdagi eng muhim bo‘lgan vazifasi o‘simliklarni changlatish bilan shug‘illanishadi. Asalarichilik tarixida bir necha bosqichlar bo‘lgan. Dastlab odamlar asalni o‘rmon va tog‘larda daraxtlarning kovaklari, toshlar yoriqlari, g‘orlarga uya qo‘ygan asalarilardan olganlar. Bunday asalarichilik terimchilik va ovchilikning bir turi hisoblangan.

Asalarilar suti haqida ari uchun maxsus yasalgan katakchalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Asalari sutini ko‘p miqdorda yig‘ish uchun uning uyasini yetimlantirish uslubi orqali yaxshi natija olinadi. Bu usul bilan asalarilarning turiga qarab, misol uchun kavkaz asalarilaridan bir martada 50-60 dona onalik katakchalari olish mumkin.

Asalari onalik suti olish uchun avvalo tanlangan tarbiyachi uyani ona arisidan ajratib olinadi. Yana bir usuli kuchli uya tanlanib ikkiga, kuchli va kuchsiz qismlarga bo‘linadi va ona ari kuchsiz qism bilan qoldiriladi. Bunda ozuqaga ham e’tibor berish muhim. Yetimlantirilgan uyada ko‘proq qadoqlangan urug‘li rom, bir necha ozuqali rom va bir dona yangi urug‘li romdan qoldirish maqsadga muvofiq. Chunki qadoqlangan urug‘li romlar kiyenchalik boquvchilar sonini ko‘payishiga olib keladi.

Oradan 5-6 soat o'tgandan keyin yetimlantirilgan uyaning o'rtasiga maxsus onalik katakchalarga yosh qurtchalar joylangan 2 dona rom joylashtiramiz. Asalarilar uyaga qo'yilgan maxsus katakchalarni 4 sutka davomida to'ldirishadi va 4-5 sutkalarda maxsus romlar yig'ib olinishi mumkin. Bu jarayonni bir necha marta 1 oydan ko'p bo'lmagan muddatda takrorlash mumkin.

Ba'zi adabiyotlarda bu jarayon 6-8 kun deb ham aytilgan. Bizni tajribamizdan kelib chiqib shuni aytish muhimki, bu holat asalarilarning soniga, ozuqa miqdoriga, asalarining turiga va bir qancha boshqa faktorlarga bog'liq. Har bir asalarichi o'z asalarilarini yaxshi tushunishi juda ham maqsadga muvofiqdir. Misol uchun maxsus romlarni erta yig'ib olish katakchalarda kam miqdorda onalik suti to'planishiga va aksincha kech yig'ilganda qurtcha sutni bir qismini yeb qo'ygan bo'lishi mumkin. Shu sababli har bir asalarichi tajribasi va vaziyatidan kelib chiqqan holda necha kunda hosilni yig'ishini o'zi belgilaydi.

Yuqorida aytganimizdek oldindan tayyorlangan sanitariya qoidalariga mos bo'lgan xonada onalik sutini yig'ish amalga oshiriladi. Avvaliga qo'llar va barcha foydalaniladigan asboblar spirt bilan dezinfeksiyalanadi. Olib kelingan sutli katakchalardagi qurtchalar olib tashlanadi. Asalari onalik suti ochiq havoda o'zining foydali xususiyatini yuqotishi sababli katakchalarda saqlash maqsadga muvofiqdir. Mahsulot uyadan tashqarida 10-15 daqiqadan so'ng sifatini yo'qota boshlaydi. Saqlash uchun asalari suti tabiiy holda-katakchalarida maxsus germetik konteynerga joylanadi va sovitgichda 1.5-2C darajada yil davomida saqlash mumkin. Saqlashning yana boshqa usulida asalari suti shisha kolbachaga yig'ib olinadi va havo kirmaydigan qilib mum bilan muhrlab mahkamlanadi. Yana boshqa saqlash usulida sut asal yoki spirt bilan aralashtiriladi. Ammo bu ikki holatda mahsulotni uzoq saqlab bo'lmaydi.

Asalari sutidan "apilak" (biogenik stimulyator, restorativ ta'sirga ega dori) va bir qancha kasalliklarga davo bo'ladigan boshqa preparatlar ishlab chiqariladi. Asalari suti moddalar almashinuvini yaxshilaydi, semirib yoki ozib ketishga qarshi qo'llaniladi, inson tanasini yuqumli kasalliklarga qarshiligini kuchaytiradi, endokren bezlari faoliyatini yaxshilaydi, ateroskeroz va yurak qon tomirlari yetishmovchiligini davolashda yaxshi tasir ko'rsatadi.

Kasalliklarga chidamliligi asalarilarnig eng foydali bo'lgan nasliy sifat belgilaridan biridir. Bu sifatga ega o'rta rus asalarisi chirish kasalliklari, pad asalidan zaharlanish, askoferoz va boshqa kasalliklarga chidamliligi bilan boshqa nasldagi asalarilar oldida eng yuqori o'rinda turadi.

O'rta rus asalarisi – *Apis mellifera mellifera*

Bu tur asalarilarining rangi to'q-kulrang, hech qanday sarg'ishliklarsiz, boshqa arilarga nisbatan kattaroq bo'ladi. Hartumchasining uzunligi 5,9-6,4mm. Voyaga yetgan ona arining og'irligi 200-210 mg bo'lib qulay sharoitlarda 2,500-3000

donagacha tuxum quyishi mumkin. Bu tur yevropaning markaziy va shimoliy hududlarida vujudga kelgan bo'lib o'zining mahsuldorligi, kasallik va sovuqqa chidamliligi bilan xarakterlanadi. Ular 6-7 oygacha dalada uchmasdan qishlashi mumkin. O'rta rus arisining boshqa tur arilariga nisbatan yana bir o'ziga hosligi nozematoz va pad asalidan zaharlanishiga chidamliligidir.

Asosiy asal yeg'ish davrida o'rta rus arisi maksimal darajada kuch sarflab va bazan bir turdagi kam asal beruvchi o'simlikdan boshqa yaxshiroq o'simlikka kechikibroq qo'na boshlaydi. Dalaga kun qiziganda uchib uyaga erta qaytishadi. Uyada asalni avval yuqori qisimdagi romlarga kiyin urug' uchun qo'yilgan romlarga to'playdi.

Ushbu tur asalarilari jahldorligi bilan ajralib turadi va asalarichinig qupol betartib ishlashiga juda qattiq intensiv holatda o'zining asosiy quroli bilan uyani himoya qiladi.

O'rta rus arisi boshqa tur arilariga nisbatan o'g'irlikka moyilligi juda past va o'z uyalarini o'g'irlikdan himoyalashda ham juda sustkash. Bu tur arilar roylanishga moyilligi juda qattiq va davomiydir.

Kulrang kavkaz tog' asalarisi – *Apis Mellifera caucasica*

Ushbu turdagi asalarilar kul-rangsimon va boshqa turlarga nisbatan eng uzun 7,2mm gacha bo'lgan hartumchalarining uzunligi bilan farqlanadi. Yetilgan ona arining og'irligi 200 mg va sutkasiga 1500 ga yaqib tuxum qo'yadi.

Asosan Kavkaz o'lkasining tog' oldi va tog'li hududlarida keng tarqalgan. O'rta rus asalarisiga nisbatan asal yeg'ishda poliflor daladan yaxshi foydalanadi. Bir turdagi shiraga boy o'simlikdan boshqasiga tez ko'chib moslashadi. Uyadagi urug' uchun qo'yilgan romlarni asalga birinchi bo'lib to'ldiradi. Kulrang kavkaz tog' asalarising o'ziga hos jihatlari bir nechta. Misol uchun ular o'zimliklardan intensiv nektar ajralish davrida uyadagi barcha ishchi arilar shu jumladan urug'ni tarbiyalashda ishtirok etayotganlari ham o'zlarini dalaga nektar yeg'ishga safarbar etadilar.

Yana bir xarakteri ular uyadan dalaga erta uchib chiqib kech qaytishidir. Bu asalarilar maroq bilan erta bahorda, kech salqin kuzda, tuman va mayin yomg'irda ham uchishga yaxshi moslashishgan. Yoz oylarining iliq tunlarida daladagi gullarda tunab qolishga ham odatlanishgan. Bu tur asalarilar asal yeg'ishda juda tadbirkor, ayniqsa kuchsiz himoyalangan uyalardan asal o'g'irlashga moyil va shu bilan birga o'z uyalarini juda yaxshi qo'riqlashadi. Kulrang kavkaz asalarilari roy holatidan oson chiqib tezda ishga kirishib ketadi. Asalarilar o'rta rus va karpat turlariga solishtirganda qishga kam chidamli va qishlashdagi bo'ladigan muammolar nozematoz va pad asalidan zaharlanishdan ko'[proq aziyat chekishadi.

Karpat asalarisi – *Apis mellifera carpathica*

Bu asalarilar kulrangli, hartumchasi o'rtacha uzunlikda 6,3-7,0 mm, yetilgan ona arining o'rtacha og'irligi 205 mg bo'lib sutkasiga 1800 tagacha tuxum qo'yishi mumkin.

Asalarilarning karpap turi bir qancha ijobiy sifatlari bilan farqlanadi: tinchliksevar, samarador, qishlashda (o'rta rus turidan kiyen) yaxshi, kam roylanadi, asal qadoqlashi «quruq» usulda yoqimli oq rangda, va boshqa turlar bilan solishtirganda eng asosiy jihati bu erta yoshdan nektar va gulchang yeg'ishga kirishadi. Tarkibida shakar miqdori kam bo'lgan nektarni ham yaxshi o'zlashtiradi.

Karpap asalarilari turiga hos kamchiliklari bu unung o'g'rilikka moyilligi va propolisni juda kam ishab chiqarishidir. Daladan nektar kelishi kam bo'lganda uyani kurikdan utkazish ushbu uyani vaqtincha o'z qabiladoshlaridan himoyasis holatga solib quyadi. Propolisning kamligiga sabab bu tur arilari Karpap hududlarida umuman propolisdan foidalanishmaydi. Karpap asalari mum kapalaklariga befarqligi ularning yana bir kamchiligidir. Oilani ko'zdan kechirganda mum kapalaklariga qarshi alohida etibor talab etiladi.

Karniola yoki karnika asalarisi – *Apis mellifera carnica*, Pollmann

Karnika arisining tanasi kulrang kumishsimon rangi bilan farqlanadi. Ishchi ari hartumchasining uzunligi 6,4-6,8 mm, ona ari 205 mg og'irlikda sutkasiga 1400-2000 dona tuxum qo'yadi. Mutahassislar bu tur asalarisi o'zida karpap va kavkaz turlarning ijobiy hususiyatlarini mujassam etgan deb hisoblashadi. Qishga chidamliligi o'rta rus arisidan kiyen turadi. Tinchliksevar, erta bahordan rivojlanadi, (o'rtacha 30%), roylik holatidan tez chiqadi, va yaxshi nektarli o'simliklarga uchishi tez almshinadi. Asalni avval urug'li romlarga va kiyen qo'shimcha bo'lmadagi romli uyalarga joylaydi. Karnika asalarilari zahiradagi ozuqani kam istemol qilgan holda uncha katta bulmagan oilalarda ham yaxshi qishlaydi. Bu asalarilar o'ziga hos iqlimli qishi sovuq va asal yeg'ish mavsumi qisqa bo'lgan markaziy yevropa asalarichilari o'rtasida juda mashhur. Yagona o'ziga hosligi uyaning kuchsiz propolislashidir.

Xulosa qilib aytganda Asalarichilik qishloq xo'jaligining serdaromad sohalaridan biridir. Respublikamizning tabiiy sharoiti ham asalari oilalarni tezkor texnologiya asosida boqish uchun juda qulaydir. Shuning uchun asal yetishtirish Respublikada salmokli o'rinda turishi mumkin. Asalarichilik mahsulotlarni ko'paytirishga karatilgan tadbirning ishlab chiqish, asalarichilik fermer xo'jaliklarida amalga oshirilayotgan jarayonlarga mahalliy populyasiyadagi asalarilar alohida ahamiyatga ega. O'zbekistonning tabiiy iklim sharoiti qishloq xo'jaligi ekinlarning hosildorligini oshirishda asalari oilalarni zamonoviy ilg'or texnologiya asosida ekinzorlarda boqib, asalarichilik mahsulotlar yetishtirishni ko'paytirish uchun qulay imqoniyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bogdanov S.P. “O‘zbekiston hayvonlari” T.: O‘qituvchi, 1983
2. Dubovskiy G.K. Ummatov A.M. Zoologiyadan o‘quv qo‘llanma. T.: O‘qituvchi, 1991
3. Кузнецов Б.А, Чернов А.З., Катанова Л.Н. Курс зоологии. М.,«Агропромиздат», 1989
4. Лукин Е.И. Зоология. М., «Висшая школа», 1989
5. Мухаммадиев А.М. Umurtqasiz hayvonlar zoologiyasi. T.: O‘qituvchi, 1976
6. Mavlonov O., Xurramov Sh., Norboev Z. Umurtqasizlar zoologiyasi. T.: «O‘zbekiston». 2002

www.ziyonet.uz

www.aim.uz